

БОЯН НИЧЕВ

(50 години от рождението му)

Сабина Беляева

Шест книги: две монографии, два сборника с литературни статии и портрети, две историко-теоретически изследвания. И с тях — множество публикации в литературния и ежедневния печат. Такава е творческата равностойност на Боян Ничев в навечерието на неговата петдесетгодишнина. Тя може да ни се стори не особено мащабна, ако я съизмерим с делото на П. Зарев или Е. Каранфилов, които през последните две и половина десетилетия ни дадоха примери за една изключителна продуктивност. И твърде безбурна, ако речем да търсим в нея сянката на някакви социални и житейски превратности. Еволюцията на този автор не познава резки завои и трагически паузи. Тя е част от еволюцията на онова талантливо, разнoliko критическо поколение (М. Николов, Т. Жечев, З. Петров, Кр. Куюмджиев, М. Цанева, С. Султанов и др), което дойде в съвременния литературен процес към средата на 50-те години, когато бяха най-ярки и се извършваха най-интензивно априлските социални и духовни преобразования.

Сега, в зенита на своя живот, тези хора са на върха на литературното поприще. Несправедливо би било да твърдим, че не са познали рисковете и горчивините му. И все пак тяхната участ бе несравнимо по-щастлива от участта на критиците (а и на поетите) от предходните десетилетия. Те имаха какво да дадат — но и да вземат от своето време. Защото на тях бе съдено да разгърнат творческата си енергия в благодатната атмосфера на социална безкомпромисност и професионална осигуреност; да осмислят високи художествени образци, родени или преоткрити от един наистина съзидателен духовен порив. Този порив постави неизличим отпечатък върху критическите им усилия и до голяма степен определи успеха им. И неслучайно именно те допринесоха толкова много за еволюцията на нашето художествено мислене, обогатявайки го днес със своите литературнокритически и историко-теоретически обобщения.

Така изглежда пътят им в перспективата на годините. Преди четвърт век той само започваше. Тогава един млад литератор, амбициозен и предан на своята работа, написа кандидатска дисертация за реализма на Б. Нушич. Но твърде предвзето трябва да му е изглеждало академичното достойнство (поза, която той и до днес не успя да усвои), и твърде равно — спокойствието на университетските библиотеки. Затова още в онова време той се насочи към текущия литературен живот, за да свърже с неговите потребности и тенденции всичките си по-нататъшни изследователски усилия. В „динамиката на незавършеното настояще“ той идваше въоръжен с високите критерии на научното знание. Наблюдавайки внимателно и с разбиране художествените явления в момента на тях-

ното възникване, той странеше както от лесната слава, която мнозина от събратята му печелеха с прибързани критически реакции, така и от разгорещените спорове за или против новите литературни манифести. Той никога не стигна до екстремизъм в критиката — но не поради житейска предпазливост, както бяха склонни да мислят някои. Просто научните дирения му бяха открили истината, че в духовното ни развитие „често крайностите се застъпват, екстремите се сменят, без да познаем периода на зряло, хармонично, класическо развитие“. Така погледнато, литературното въздържание на този човек, иначе толкова рязък понякога в личните си взаимоотношения, има особен литературно-етичен смисъл. То е продиктувано от мъдчливата му носталгия по онова „зряло, хармонично, класическо развитие“, което липсва в нашата история. Защото подобна липса може да е своеобразна на националната ни съдба — но и недостатък на историческото ни развитие, срещу който „не сме се научили да се борим“.

Науката даде и друго на критика Б. Ничев: убеждението, че „нашата критика трябва да работи с повече чувство за система, за историческа структура на литературния и духовния живот на народа ни“. Той твърде рано бе прозрял, че една литература не се състои само от отделни явления. Че тя трябва да бъде осмислена като съвкупност от факти, но и като „движение (курс. мой — С. Б.) на духовни стойности, художествени форми и литературни идеи“. В средата на 60-те години, когато критиката търсеше своето място в системата на духовните ценности, за да отговори на потребността от духовно самоосъзнаване на нацията, Б. Ничев формулира ясно и недвусмислено нейните актуални задачи. Той призоваваше да видим литературата на нашето време като процес, в органичната ѝ връзка с тенденциите на миналото и с перспективите на бъдещето; да я оценим „с по-широки измерения и по-крупни мащаби“. Подобна задача не можеше да се реши единствено със средствата на рецензентството, на текущата оперативна журналистика. Тя налагаше да се привлечат за целите на критиката завоеванията на научното мислене: да се поставят съвременните явления в разширен историко-литературен контекст, да се анализират и обобщат от марксистически позиции със средствата на една комплексна научноизследователска методология.

Научност в критиката — това е едното от измеренията на плодотворния съюз между две различни, макар и тясно свързани литературно-познавателни дейности. В книгите на Б. Ничев този съюз има и друго, „обратно“ измерение. За науката той усвои от критиката на 60-те години нейната интерпретаторска гъвкавост и стилова неконвенционалност. Опрян върху най-ценното от завоеванията на социологическия анализ, той е подчертано отзивчив към съвременното стремление на хуманитарните науки „да проверят и потвърдят постиженията си чрез по-точни методи, като използват достиженията на екзактното знание“. Без да се увлича в модни крайности, той използва възможностите на структурно-типологическия подход, за да разкрие литературата като самодвижение — факт, който го сродява с търсенията на по-младите литературоведи и критици. Същевременно с колко артистизъм и есеистична свобода излага и защитава той своите теоретически постановки. Погледната през неговите очи, литературата наистина е „една от най-деликатните духовни области“. И тя наистина „може и трябва да бъде интерпретирана по различни начини и от различни аспекти. Стига, разбира се, всички тези критически гледища да са израсли върху почвата на марксистическата идеология.“

И още нещо даде критиката на учения Б. Ничев. Става дума за подхода към традицията от гледището на съвременността. Иначе казано, за преоткриването на историята.

„Най-важният проблем на всеки литературен живот (...) е въпросът за това, как и доколко литературата е отразила и отразява своята съвременност,

доколко е била съвест и самосъзнание на своята епоха“. Това е безспорна истина. Но веднъж станал минало, литературният факт живее вече не просто във времето, когато е създаден, но и за потомците. Всяко следващо поколение го усвоява с оглед собствените си социално-исторически и художествени потребности, включва го в своя „естетически и философски оборот“. В критиката Б. Ничев вложи много от изследователската страстност и ерудицията на учения. Затова пък, обърнат назад, към историята, той пренесе още едно качество, което бе култивирала работата му като оперативен критик: изострения усет за художественост. Този усет му помагаше не само да разграничи от дистанцията на времето приносите от „неустойките“ на творци като П. Тодоров и Ст. Загорчинов. Той го накара да се противопостави и на концепцията на Г. Гачев, според когото естетическото съзнание е форма на човешкото мислене, равнопоставена и съотносима с религиозното и разсъдъчното мислене. Разглеждайки в „Увод в южнославянския реализъм“ един литературноисторически материал, който поражда недоверие у съвременния читател тъкмо заради своята художествена „недостатъчност“, Б. Ничев придаде на художествеността изключително важно, първостепенно значение. Как се ражда в съзнанието на човека един друг свят, една втора, „естетическа“ реалност? И как еволюира тя в това съзнание. Тези бяха основните въпроси, които го занимаваха, когато възстановяваше вътрешната връзка между различни периоди от естетическата история на народа ни, за да разкрие самобитния органичен развой на българската литература в контекста на южнославянската литературноисторическа общност.

Пробен камък в критиката, усетът за художественост е задължителен и в литературната история. Ако сме лишени от него, ние трудно ще се извисим над фактите, за да отделим значимото от маловажното и да го приближим към себе си и своето време. Това е стойност, без която литературната история нито е история, нито пък е литературна. Със своето чувство за художествено ценното Б. Ничев и връстниците му направиха твърде много за идейната и методологическа преориентация на нашето литературнознание, за преоценката на националната ни художествена традиция от позициите на съвременността. Младите им сетива, изострени в литературнокритическото оживление на 60-те години (от него поеха те по своя път, с него остават свързани повечето от тях и днес, когато имат да решават значително по-трудни и отговорни задачи), ни разкриха ярки, неподозирани дотогава страни от света на Вазов и Йовков или на поетите, родени между две войни; показаха ни в ново осветление историческите заслуги на Хр. Смирненски, А. Страшимиров, К. Христов, Ст. Загорчинов, на поетите от кръга „Мисъл“ и т. н. Да не говорим за епичната вълна от 50-те години, за чието аналитично проучване сме им толкова задължени. . . Литературното минало — по-близо или по-далечно — оживяваше в техните книги, населено с противоречия и неповторими творчески личности, раздирано от драматични литературни конфликти, зад които прозираха благородни пориви към голяма литература или пък дребнави честолюбия и амбиции. . .

Сега, в края на нашето десетилетие, литературното знание ни отново е направено пред проблемите на литературната история. Предстои да се напише нов многотомен колективен труд, който да не бъде „просто резюме на творчеството на предшествуващите епохи в неговото отношение към действителността на онова време, а процес на съзнателно съпоставяне на ценностите от миналото и тяхната оценка от съвременността“ (Р. Вайман). Тази концепция вече съзряваше в книгите на М. Николов доста преди да ни изненада неговата преждевременна смърт. Към нея се домогваха и се домогват в своите днешни изследвания Т. Жечев, Б. Ничев, М. Панева и др. Те ще бъдат по всяка вероятност и ядро на колектива, който ще я осъществи. Вярваме в тяхната мисия — те са готови за нея. Но, оказва се днес, те и сами са я подготвяли със своите твор-

чески усилия. Защото в годините на младостта си те ни възвърнаха чувството за традицията като жива, активна художествена реалност. Те заедно с изтъкнатите представители на предшестващото ги критическо поколение култивираха у нас способността да виждаме зад успехите и неуспехите на литературното минало тенденции и процеси, които се разгръщат напоследък буквално пред очите ни, в ярката светлина на историческия ден. Нещо повече. Днес повече от всякога става ясно, че търсейки неповторимото художествено своеобразие на единичния литературен факт, или очертавайки закономерностите на националния развой върху по-тесни литературноисторически терени, те са преодолявали в същност недостатъците на предшестващата ги изследователска традиция, за да се домогнат към един нов литературноисторически модел.

Но тогава, в края на 50-те и началото на 60-те години, когато разгръщаха анализаторската си дарба, те не бяха готови все още за литературноисторически синтези. И Б. Ничев трябваше да почне като всички от единичното, неповторимото, от конкретния литературен факт. Неговите първи книги бяха портретни монографии. Едната бе посветена на съвременните романи на Д. Талев — автор, който заема трайно място във всичките му досегашни изследвания. Другата трябваше да възстанови единството в разностранния и противоречив образ на Бранислав Нушич, в който сръбската буржоазна критика и наука дълги години бе изтъквала Нушич-хумориста, за да омаловажи и премълчи „оня, друга Нушич — сатирика, безпощадния изобличител на своето време“.

В годините, когато обществеността яростно се бореше срещу последиците от „изсушаващия суховец на литературния догматизъм“, тези книги излъчваха патоса на едно нескрито емоционално съпреживяване с изкуството на словото. Но и нещо повече: в тях вече зрееше ферментът на бъдещи историко-литературни обобщения. В това отношение са извънредно съдържателни страниците, посветени на старата майка Султана и нейните люде. Анализирайки бита и психиката на една семейна общност, за да открие в него някои същностни черти от душевността на българския човек, Б. Ничев се приобщаваше към народопсихологическите изводи на такива видни критици като Е. Каранфилов, П. Зарев, Т. Жечев. Но тези изводи имаха особен смисъл в перспективата на по-сетнешните му книги. Защото творчеството на Талев му откри не просто характерологията на българина — то го изведе към проблема за националното своеобразие на нашата литературна съдба. Нишките, свързали Глаушевия дом с широките хоризонти на българската история, щяха тепърва да се превърнат в измещения на един „национално-родов комплекс“ — но да очертаят и една от посоките, по които съвременният ни роман се домогваше към неговото идейно-художествено осмисляне.

Изследването за Нушич бе начало на друга една концептуална насока в делото на Б. Ничев. В началото на 60-те години той разкри Нушичевия реализъм с оглед на социалната, но и художествената му съдържателност. Иначе казано, той търсеше не просто обществено-историческата и нравствената страна в творчеството на видния сръбски комедиограф и сатирик. Интересуваше го преди всичко спецификата на стилови форми и изобразителни похвати на равнището на сръбския реализъм от първата половина на века с оглед съвременните му задачи и национални литературни традиции. В спор с опростенческите, предубедени тълкувания на буржоазната критика Б. Ничев отхвърли представата за музейния Нушич — локална и банализирана, и потърси актуалния и вечен смисъл на неговите социални и нравствени внушения.

Стремежът да се преоцени традицията от гледището на съвременността бе повече от очевиден в тая книга. Впоследствие обаче тя се оказа и първа крачка към един нов, много интересен теоретичен проблем — за историческите корени на южнославянския реализъм. Б. Ничев откри още тогава приемствеността

между сръбския хумористично-сатиричен стил и народния повествователен маниер и посочи простодушната, наивна обстоятелственост на фолклорното повествование като градивен елемент в художествената система на Нушич и неговите предшественици. Тези наблюдения станаха изходна точка — по-точно една от изходните точки в обосноваването на идеята за многообразието на формите, в които се осъществява преходът от фолклорно към литературно съзнание в новите южнославянски литератури. И още една много плодотворна постановка възникна във връзка с творчеството на Нушич. На предела между две столетия Б. Ничев съзря в сръбското общество „неочакваната среща“ на две различни цивилизации, на два противоположни културни модела — на славянската и балканската патриархалност с европейския начин на живот. Но тази среща се бе състояла и в българската следосвобожденска действителност; и тя не можеше да не повлияе върху процесите, които се извършваха по това време в българската литература. Защото социално-психологическият механизъм, по силата на който животът раждаше собственото си художествено отражение, бе общ във всички балкански литератури. Така Б. Ничев стигна до идеята за своеобразието и особената острота на сатиричното изкуство у южните славяни и изобщо на Балканите. Анализът на Нушич му даде ключа и към байганьовския тип и неговата социално-литературна същност — проблем, който с годините бе добил стойността на критерий за ограничеността или историческата перспективност на немалко критически усилия.

60-те години бяха за Б. Ничев време на интензивен творчески растеж. Само едно десетилетие след своя изследователски дебют той издаде „Увод в южнославянския реализъм“ — най-ярката, най-приносната му книга, която му отреди място сред водещите представители на съвременното ни литературознание. С нея Б. Ничев се противопоставяше на дотогавашните литературноисторически концепции, които, изтъквайки връзката на литературното ни Възраждане със старата литература, от една страна, и с развоя на европейските литератури, от друга, стигаха до извода за прекъснатостта на националната ни културна традиция. Б. Ничев направи успешен опит да види вътрешните закони на литературата ни (в тясна връзка със законите на литературния развой на другите южнославянски литератури), да покаже нейните самобитни пътища на движение, да установи формите на органичност в процеса на формирането ѝ. Подобна задача не можеше да се реши с традиционни средства; тя изискваше друга, по-различна литературноисторическа „оптика“, която да разкрие процесите на Възраждането вече не в приемствеността им със средновековната книжнина, нито пък като резултат на влияния отвън, но в рамките на опозицията фолклор — литература. За Б. Ничев фолклорът е предшественик на южнославянските литератури от ново време, етап на художествено съзнание, свързан историко-типологически и генетически с развитието на новата литература. В тяхната плодотворна генетическа приемственост и взаимопроникване той видя зад привидната „прекъснатост“ континуитета на едно многовековно културно и литературно развитие.

Една оригинална и перспективна концепция, без която би обедняла нашата бъдеща литературна история. Защото, съизмервайки литературното ни минало с миналото на другите южнославянски народи, Б. Ничев на дело показва „какво имаме в сравнение с другите и каква е неговата стойност“. Той ни даде образец на една модерна (в най-добрия смисъл на думата) литературноизследователска методология, която синтезира съвременните постижения на типологическия и сравнително-историческия подход. Не на последно място той задълбочи съвременното разбиране за литературата като самодвижение, като процес със свои иманентни развойни закономерности. Утвърждавайки, че „редица фолклорни процеси завършват в литературата и важни литературни явления имат своето

начало в развитието на южнославянския фолклор“, той показва как се самоизчерпва фолклорът в многовековното си битуване и стремеж към пълна, окончателна реализация, за да създаде в своите по-нови разновидности (балада, битова приказка, сказово начало, анекдот) основа за формирането на съвременните литературни структури.

Като изтъквам приносите на „Увод в южнославянския реализъм“, иска ми се да подчертая още два момента в него. Ориентацията към фолклора като предшественик и база на новата българска литература доведе до нова корекция на съотношенията между различните литературни стилове и направления в епохата на Възраждането. Оказа се, че развитието на фолклора не води единствено към романтизма; че приемник на фолклорната традиция е и реализмът, разработен в недрата на баладата, анекдота, сказовото начало, битовата проза. Колкото до жанровата система на фолклора, с която по необходимост бе свързана аргументацията на основната теза, към нея Б. Ничев подхождаше с много чувство за историчност. В изследването липсва анахроничното заличаване на границите между различните етапи в развоя на фолклорното съзнание — факт, който обогати не само конкретните авторски постановки, но изобщи националната ни фолклористична традиция.

Задачата, която имаше да решава Б. Ничев през 60-те години, наистина му струваше много научни усилия, много творческа мъка. Към нея го бе извела „носталгичната амбиция“ да намери в литературата ни безелите на онова „зряло, хармонично, класическо развитие“, което би я поставило наравно с големите европейски литератури. Нелепо би било да тълкуваме подобна амбиция като израз на провинциални комплекси, като съзнание за собствената ни национално-художествена непълноценност. Тъкмо обратното: авторът на „Увод в южнославянския реализъм“ направи много за разкриване еволюцията на нашето художествено мислене като еволюция самобитна и народностно своеобразна. Към традицията той подхождаше с дълбока убеденост, че една литература има стойност само когато е факт от художественото самосъзнание на нацията; че тя е исторически значима и национално функционална, „когато се домогне до философията на националната история, до некатадневни истини за битието на народа си“. Идеята за националната самобитност и неповторимост на българската литература бе основополагаща в книгата за южнославянския реализъм. Но тя стана мост и към нашата нова социално-политическа и културна история.

Проблемите на южнославянското Възраждане — такива, каквито ги постави Б. Ничев, бяха трудни и многостранни. Те изискваха напрежение и творческа вгълбеност. Логично би било да очакваме, че ученият ще се отвърне от динамиката на незавършеното настояще, ще изостави своите критически занимания. Б. Ничев опроверга подобно очакване. Заедно с „подводните“ течения в южнославянските литератури от XVIII и XIX в. той следеше и съвременния литературен процес. На границата между 60-те и 70-те години той обобщаваше проблемите и търсенията на най-новата ни проза; отбелязва непознати дотогава тенденции в творчеството на Ем. Станев; изтъкна с една безкомпромисна откровеност недостатъците на втория том от академичната литературна история. Посочените статии, включени в книгата „Литературни портрети и проблеми“, са само незначителна част от литературнокритическите му изяви през тези години. И само едната страна на неговите литературни търсения. Защото и тогава той продължаваше да се вижда назад във времето и да открива там поуки за съвременността. Достатъчно е да посочим връщането към Ботев през 1968 г. У него Б. Ничев извежда на преден план същите трудни въпроси на социалната етика, които тревожат и днешното художествено съзнание; същата потребност от литература със „съвременен и общочовешки характер“, който изпитваме днес; същата висока творческа възискателност, която налагат задачите на съв-

ремието. Или пък статията „Никола Вапцаров или нашият поетичен диалог със света“. В тази статия авторът постави нашия национален поет в контекста на съвременната европейска поезия не просто за да изтъкне, но да обясни неговата популярност по света. Той доказва, че Вапцаров е откликвал — тихо и скромно, както бе живял, на поетическите и нравствените задачи, които стояха тогава пред изкуството на континента. И че за разлика от мнозина представители на европейския модернизъм ги бе решил успешно със силата на таланта и на ми-рогледа си. Нашето вапцароведение тепърва ще открива в тази неголяма ста-тия своите бъдещи теми и проблеми. Защото в нея те са изложени конспектив-но — но са твърде значими, за да ги оставим без последиствие.

За разлика от статиите, които засягат литературното съвремие, другите — посветени на традицията, стоят като че ли встрани от проблемите на съвре-менния български роман, поставени в едноименното изследване. Но така е са-мо на пръв поглед. Обърнат към един жанр, който се формира и набира скорост буквално пред очите ни, Б. Ничев привлече опита на българската художествена проза в протекание на повече от осем десетилетия. Той видя конституирането на националния ни роман като синтез на търсенията и завоеванията не само на довоенното романово изкуство, но и на кратките прозаически форми, а и на поезията. В този синтез намериха място, по новому осмислени, и фейлето-ните на Алеко, и Вапцаровите „Моторни песни“, и анахронизмите в драматур-гията на П. Тодоров. Същевременно „Съвременният български роман“ е свое-образно продължение на „Увод в южнославянския реализъм“, макар да из-следва един по-ограничен жанрово-исторически терен. Защото и тук, както и в „Увода“ водеща е идеята за органичността и самобитността на националния ни литературен развой. Стремещт да се възобнови „вътрешната връзка между различни периоди от естетическата история на народа ни“ даде нови плодотворни резултати. Българският роман може да е възникнал едва преди десети-летия, твърди Б. Ничев. Но в своя полигенезис той усвоява редица елементи и сюжетообразуващи формули от фолклорните жанрове: от вълшебната при-казка, от баладата. . . Той „снема“ опита на една „скрита“ романна форма — цикъла разкази. И се оказа, че романовият жанр, макар да е възникнал сравни-телно неотдавна, има своя дълголетна история, не по-малко интересна и съдър-жателна от историята на европейския роман.

Б. Ничев направи много за осветляване не само на историята, но и на тео-рията на българския роман. Той постави за пръв път така нашироко и компе-тентно ред неизяснени или слабо разработени въпроси на съвременната рома-нова поетика: за проблемите на личността и нейния нов статут в историята и в повествователното изкуство; за времето и пространството като основни ка-тегории на романоепичното строителство; за съвременните форми на същест-вуване и изява на авторския субект. Каквито и възражения да възникнат по от-делни конкретни наблюдения и изводи, неговите разработки ще стимулират бъдещите ни критически усилия — дори когато се заемем да ги оспорваме. И не просто защото проблемите на романа дълги години са занимавали един из-следовател с траен интерес и с усет към романовата поетика. Много важен е още и фактът, че Б. Ничев потърси аргументи тъкмо в романите на Ст. Загор-чинов, Д. Димов, Д. Талев, Г. Караславов, удовлетворили с появата си насъщни потребности на националната художествена практика. Тези творби имат ви-сока доказателствена стойност не само като безспорни завоевания на българ-ската романова традиция. Ярки жанрови образци, те послужиха и като основа, върху която през последните две десетилетия българското литературознание имаше да решава — и реши за себе си важни литературноисторически и жан-рово-теоретични въпроси.

Не мисля, че всички анализи в тази толкова интересна книга са на онова високо изследователско равнище, което Б. Ничев докрай удържа в „Увод в южнославянския реализъм“. Насочени към прозата на 60-те години — един неформен окончателно, извънредно подвижен художествен терен, теоретическите наблюдения на места губят от размаха, с който са написани главите за „романовия шурм“. Но не конкретните факти и изводи са определящото в случая. Б. Ничев даде и тук свой принос в българската литературна наука — и то принос твърде съществен. Защото показва прехода от конкретно-историческата реалност към нейното художествено — романо-епично — отражение в цялата му сложност и дълбочина посредством една наистина съвременна изследователска методология.

В системата на повествователните жанрове романът най-настоятелно се нуждае от проучване на социалните му корени. Самата структурна схема на този жанр е социологизирана, социално дадена. Това е причината Б. Ничев да изведе на преден план въпроса за социологията на романа — „един от основните препъни-камъни“ в съвременното литературознание и социологията, въпрос, към който не без усилия се домогва вече години наред марксистската литературна наука.

Този въпрос занимава отдавна Б. Ничев. Още в монографията за Нушич, търсейки социалната проблематика в неговото творчество, авторът нееднократно отбелязваше „сложния начин“, по който характерът на епохата формира Нушичевия комедийно-сатиричен стил. Но твърденията за тази „сложност“ не излизаха тогава от рамките на констативността. В началото на 60-те години самият Б. Ничев, а и изобщо българското литературознание все още търсеше пътищата и формите, в които се извършва „охудожествяването“ на социалната конфликтност. За пръв път тази трансформация бе конкретизирана, както вече отбелязахме, в студията за Алеко и неговия герой. Публикувана във втората половина на десетилетието, тя има етапно значение в разрешаването на един кардинален литературен проблем, който Б. Ничев можа да обоснове най-пълно и разгърнато — което значи: най-убедително, вече през настоящото десетилетие, в изследването си за романа.

Тръгвайки към историята и теорията на романа като самобитно национално явление, Б. Ничев потърси неговите устои върху три исторически върха на народния живот, върху „три най-високи точки от историческата активност на народните маси през последния век“: Априлската епопея от 1876 г., Септемврийското въстание и Девети септември 1944 г. Там, върху този „съдбовен тримонциум“ са изворите на жанра. Но Б. Ничев категорично утвърждава тази истина, съотносителността на романа и националния живот нито е пряка, нито едностранна. Тя се осъществява задължително посредством националната психология. За да се превърнат във факт от естетическия развой на един народ, социалните конфликти и типове трябва да станат преди това факт от самосъзнанието му, да бъдат усвоени и пречупени през призмата на народопсихологията.

Това е едната страна на взаимозависимостта между социалната история и литературното ѝ отражение. Но ако литературата е реалност със свои вътрешни развойни закони, относително самостоятелни спрямо обуславящите я социални процеси, то тази взаимозависимост трябва да има и друго едно, не по-малко съществено измерение. Като се ражда в динамиката на историческите промени, повествователното изкуство и на свой ред предявява към тях определени изисквания. Иначе казано, художественото съзнание е способно да пресъздаде в мащабни романови форми народния живот само тогава, когато в самия този живот е налице „една осъзнаваема и осъзната от националното мислене система от обществени отношения“.

Социологията на романа е само един от аспектите на романовата теория. Усилията на Б. Ничев са насочени към изясняване на епичното начало. Оттук

и ориентацията към романа. Защото такъв, какъвто е засвидетелствуван у Загорчинов и по-сетне в годините на „романовия шурм“, романът е несъмнено най-епичният сред всички повествователни форми, жанрово-типологически най-представителен като източник на епичното. Б. Ничев търси да покаже възможно най-пълно националните му проявления. Във всеки случай класическият роман от 50-те години не е единственият аргумент, когато трябва да се очертае многообразието на едно национално-епично мислене. И става така, че в тази книга, посветена на романната епичност, са привлечени и творби с твърде съмнителна романна природа; а проявленията на епизма се търсят там, където критиката единодушно говори за „неепичност“. Наистина авторът нееднократно ни напомня, че романовото изображение е способно да приеме в широкото си русло най-разнообразен тематичен материал. Що се отнася до „епическата граница“, отвъд която започва светът на романа, тя стана твърде относителна и условна в затишието след „романовия шурм“. И все пак, бихме се запитали, в изобилието на факти не е ли разширено прекалено съдържанието на епичното като художествена категория? Не се ли размиват типологическите му граници?

Работата е там, че белезите на епическо мислене, представени най-ярко в романоепическите синтези от 50-те години, са налице в същност и през следващото десетилетие, когато рязко спадна епическият тонус на прозата ни. Получените тогава резултати, като че ли противоположни на епизма и в разрез с него, критиката и днес тълкува като негово отрицание. Оттук и твърдението за „деепизация“ и „лиризация“ на прозата, широко разпространени в литературно-критическите изследвания върху това десетилетие. Б. Ничев отхвърля това твърдение. Той осмисля настъпилите промени от друг по-различен, бих казала, изненадващ ракурс. Романът от 60-те години, твърди той, не е *антиепичен*, а роман с *редуцирана епичност*. Романовият жанр се нуждаеше от този следепичен етап — доколкото в самодвижението си трябваше да открие нови структурни съотношения и идеологически конфронтации, за да излезе през 70-те години към нови епически територии, към нови идейно-художествени синтези.

Предложеното тълкуване на романа от 60-те години като продължение — не като отрицание на класическия роман, е извънредно интересно и перспективно с оглед бъдещите проучвания на българската проза. Но то има и по-широко принципино значение. То е израз на един благороден изследователски скептицизъм — същия, който присъства във всички книги на Б. Ничев и който откроява литературното му дело сред най-добрите постижения на българското литературознание; който отрича рутината и застоя и тласка човешкото мислене напред и нагоре — към нови неизследвани територии.